

נספח

ילדים בישראל
=====

תמצית שהוכנה בשביל הוועדה, מתוך המחקר "יעקב חביב,
ילדים בישראל (דו"ח ראשוני), דו"ח מחקר 168,
פרסום 518, מכון סאלד, ירושלים, אפריל 1972", מאי 1973.

בעבודה זו נעשה נסיון להציג תיאור של התנאים הסוציו-כלכליים של ילדים יהודיים בישראל.

תיאור זה כולל תכונות חברתיות, כגון: ארץ מוצא, איזור מגורים, גודל משפחה ורמת השכלה של ההורים; ותכונות כלכליות כגון רמת תצרוכת וצפיפות דיור. דגש מיוחד הושם על בחינת ההיקף וההרכב של האוכלוסיות שבמצוקה. בעשותנו כן, ניסינו לתחום את היקף הפגיעות לא רק במונחים של תכונות אינדיבידואליות, אלא גם במונחים של צירופי תכונות, אשר כל אחת מהן תורמת להעמקת המצוקה. הפגיעות מוגדרת איפוא, על-פי שלוש תכונות: רמת ההשכלה של ראש המשפחה, צפיפות הדיור ורמת התצרוכת. נקבעו מספרי הילדים שנמצאו בהם הצירופים השונים של הרמות הספציפיות המגדירות פגיעות, ונבחן הרכב הילדים לפי גודל המשפחה, איזור המגורים וארץ המוצא.

כאינדיקטורים למצוקה הוגדרו התכונות הבאות:

- (1) השכלת ראש המשפחה: 7 שנות לימוד או פחות;
- (2) צפיפות הדיור: 3 נפשות בחדר או יותר;
- (3) תצרוכת ממוצעת לנפש סטנדרטית* במשפחה: למטה מכ-140 ל"י בשנת 1968/69.

(* "נפש סטנדרטית" הוא חישוב המביא בחשבון את החסרונות לגודל של משפחה גדולה מ-2 נפשות לעומת יתרונות של משפחה בת נפש אחת, בודדת.

1.1. היקף האוכלוסייה*

להלן נציין את היקפה של האוכלוסייה הנדונה לפי כל אחת מ-3 התכונות הפוגעות -

א. השכלת הורים: 39% מכלל הילדים (כ-330,000 ילד) משתייכים למשפחות שבהן לא סיים ראש המשפחה בית ספר יסודי. אצל יותר ממחצית הילדים הללו, לא למד האב כלל או למד פחות מ-4 שנים.

ב. צפיפות הדיור: רק 9% מכלל המשפחות מתגוררות בתנאי צפיפות של 3 נפשות ויותר לחדר, אולם במשפחות אלה כ-214,000 ילדים - 26% מכלל הילדים. מחצית מילדים אלה מתגוררים בצפיפות של 4 נפשות ומעלה לחדר.

ג. תצרוכת כ-200,000 ילדים - שהם כ-24% מכלל הילדים - נמצאו בשנת 1968/69 ברמת תצרוכת הנמוכה מ-140 ל"י לנפש בחודש. רמת תצרוכת זו דומה למושג "סף העוני" במחקר שנערך ע"י רוטר-שמאי במסגרת המוסד לביטוח לאומי. בממוצע, התצרוכת החודשית לנפש של ילדים אלה היתה כ-111 ל"י, או כ-38% מהתצרוכת הממוצעת לנפש סטנדרטית באוכלוסייה כולה שהיתה 296 ל"י (**).

(*) נתונים אלו מתבססים על סקר הוצאות המשפחה 1968/69 ומתייחסים לאוכלוסייה יהודית עירונית, בינואר 1969. בגלל חומר נתונים לא ניתן לכלול נתונים מקבילים על אוכלוסייה כפרית וגם לא על אוכלוסייה לא-יהודית.

(**) רמת הכנסה זו אינה זהה לרמת ההכנסה המינימלית כפי שנקבעה בהמלצות ליישום מידי ע"י הצוות להבטחת הכנסה. (ראה נספח מס 1 של דו"ח הועדה), וזאת משני טעמים:

(1) רמת ההכנסה (תצרוכת) הנקסט כאן, נקבעה כיעד שיש לחתור אליו, אף אם אינו ניתן ליישום מידי. גם קריטריונים אחרים שננקטו כאן, לדוגמה צפיפות הדיור של 3 נפשות ומעלה לחדר, יש לפרש בצורה דומה.

(2) נכללו כאן נתונים על אוכלוסייה שעל "סף העוני", מכיוון שהכנסתה נמוכה והיא מאופיינת ע"י תנודות המעמידות אותה בסכנת ירידה מקו זה.

עמידה על מידת עומק המצוקה וזיהוי האוכלוסיות הפגיעות ביותר, מחייבים בדיקת מידת החפיפה שבין התכונות הפוגעות. דהיינו: לכמה מן הילדים תכונה אחת לפחות (זו או אחרת) מבין התכונות הפוגעות, וכמה מהם נושאים ביותר מתכונה אחת. התוצאה היא כדלקמן:

מספר התכונות הפוגעות	מספר הילדים	אחוז הילדים
לפחות תכונה אחת	446620	53
כל 3 התכונות	74140	9
בדיוק 2	142320	17
בדיוק 1	230160	27
<hr/>		
אף לא אחת	390810	47
ס ה " כ	837430	100

הלוח דלעיל מראה, כי לכ-450,000 ילדים שהיוו 53% מהילדים היהודים העירוניים בשנת 1968/69, היתה לפחות תכונה פוגעת אחת מתוך שלוש התכונות המגדירות "מצוקה". בתוך קבוצה רחבה זו יש לסמן בהדגשה את הילדים הנתונים ל-2 או 3 תכונות פוגעות. היו אלה כ-216,000 ילדים שהיוו כ-26% מכלל הילדים היהודים העירוניים.

1.2.

היקף האוכלוסייה במצוקה לפי מספר הילדים במשפחה
 הלוח הבא מראה את תחולתה של כל תכונה פוגעת בנפרד, לפי מספר הילדים
 במשפחה.

ב א ח ו ז י ם (אופקיים)

מס' הילדים במשפחה	תצרוכת פחות מ-140 ל"י לנפש סטנדרטית	השכלת ראש המשפחה 7 שנות לימוד או פחות	צפיפות דיור של 3 נפשות לחדר או יותר
1 - 3	12	25	8
4 - 5	28	50	36
+ 6	57	70	74
סה"כ	24	39	26

אחוז הילדים בעלי תכונות אלו, עולה באופן ניכר עם גידול מספר הילדים במשפחה;
 בולט במיוחד שיעורן בקרב משפחות עם 6 ילדים ויותר. לדוגמא אחוז הילדים החייג
 בצפיפות העולה על 3 נפשות לחדר מגיע ל-74%, לעומת 8% בלבד בקרב ילדים
 במשפחות עם 1-3 ילדים. פערים אלו חוזרים בצורה חריפה יותר כשמסתכלים על
 צירופים של תכונות.

ב א ח ו ז י ם (אנכיים)

מספר התכונות הפוגעות	1-3 ילדים במשפחה	4-5 ילדים במשפחה	+6 ילדים במשפחה	+4 ילדים במשפחה	כל האוכלוסייה
לפחות תכונה אחת	35	74	93	83	53
כל 3 התכונות	1	9	35	21	9
בדיוק 2	9	21	39	30	17
בדיוק 1	25	44	19	32	27
אף לא אחת	65	26	7	17	47
סה"כ	100	100	100	100	100

ב א ח ו ז י ם (אופקיים)

מספר התכונות הפוגעות	1 - 3 ילדים במשפחה	4 - 5 ילדים במשפחה	+6 ילדים במשפחה	+4 ילדים במשפחה	כל האוכלוסייה
לפחות תכונה אחת	40	29	31	60	100
כל 3 התכונות	8	21	71	92	100
בדיוק 2	32	26	42	68	100
בדיוק 1	55	33	12	45	100
אף לא אחת	86	11	3	14	100
ס ה " כ	61	21	18	39	100

מחד-גיטא, אחוז אחד בלבד מהילדים השייכים למשפחות בעלות 3 - 1 ילדים הם בעלי צירוף של שלוש התכונות ולרובם אין אף תכונה אחת. מאידך ל-35% מהילדים השייכים למשפחות עם 6 + ילדים ויותר יש שלוש התכונות גם יחד, ורק ל-7% מילדים אלו אין אף תכונה אחת.

הבדלים אלו באים לידי ביטוי במידת הריכוז של הילדים שבמצוקה בקרב משפחות גדולות: 92% מהילדים עם שלוש התכונות הפוגעות ו-68% מהילדים עם שתי תכונות פוגעות, שייכים למשפחות עם 4 ילדים ויותר.

1.3 השפעת התכונות הפוגעות על שיעורי הלמידה

ככל שגוברת מצוקת הנערים - כפי שהגדרנו בעזרת 3 התכונות הפוגעות - כן עולה שיעור הנשירה שלהם; דהיינו: עולה אחוז הלא לומדים באותה קבוצת גיל. בקרב בני 14 - 17 שנה, לומדים רוב הנערים שאין להם שום תכונה פוגעת, בעוד שמבין הנערים שדרגת מצוקתם מאופיינת על ידי כל שלוש התכונות - רק כמחציתם לומדים. הקשר בין דרגת המצוקה לבין שיעור הלא לומדים בגילאי 14 - 17 מוצג להלן:

ב א ה ו ז י ם

שיעור הלא-לומדים והלא-עובדים בגיל 14-17	שיעור הלא-לומדים בגיל 14-17	מספר התכונות הפוגעות
34	51	כל 3 התכונות
19	43	בדיוק 2
12	25	בדיוק 1
5	11	אף לא אחת

האם אפשר להניח, שהלא-לומדים בגילים 14-17 מועסקים בעבודה סדירה? לאו דווקא: חלקם לא לומדים וגם לא עובדים; ומסתבר שככל שגדולה דרגת המצוקה - כך גדול יותר משקלם של נערים חסרי כל עיסוק - לא לומדים ולא עובדים.

הלוח דלעיל מראה, כי אצל נערים שאינם משתייכים לאוכלוסיית המצוקה, כמעט כל אלה (המעטים) שאינם לומדים - עוסקים בעבודה סדירה. לא כן הדבר אצל אוכלוסיית המצוקה, בדרגת החומרה הגבוהה: יותר ממחצית הלא-לומדים בטלים גם מעבודה. וחסרי עיסוק אלה מהווים 34% מכלל הנוער בדרגת המצוקה הגבוהה.

באוכלוסיות החלשות שבגילים 14-17, בהן גדולים שיעורי הנשירה מלימודים והבטלה מעבודה - דווקא הן אינן מקבלות את ההכנה החינוכית הדרושה בגיל הרך. עיון בדפוסי ביקור בגן הילדים ("גן רשות"). לגילאי 3-4 שנים, מראה כי בקרב ילדי מצוקה בדרגה חמורה (3 תכונות פוגעות) מגיע שיעור המבקרים בגן רק ל-32% מסך-כל הילדים. אצל ילדים עם 1 עד 2 תכונות פוגעות עולה שיעור הביקורים ל-42% ואילו אצל ילדים שאינם נימנים כלל על אוכלוסיית המצוקה, שיעור הביקור בגן הוא 79%.

הראינו את הקשר בין עומק המצוקה לבין מספר הילדים למשפחה. על רקע זה ניתן להבין את ההבדלים הבולטים הקיימים בין שיעורי ההצלחה בסקר בגיל 13 לבין שיעורי הנשירה בגיל 14-17.

ב א ח ו ז י ם

גודל משפחה	שיעור הלא-לומדים	שיעור הלא-לומדים וגם לא עובדים	אחוז עם ציון * בסקר מעל לחציון
1 - 3	17	7	75
4 - 5	31	15	50
+ 6	46	25	31
ס ה " כ	24	11	55

(* מקור: מתוך נתוני מחלקת התכנון במשרד החינוך והתרבות, סקר שנת הלימודים תשל"א - 1970/71.

2.0 . ילדים במצוקה לפי איזור מגוריהם

כדי להתרשם היכן יש להשקיע את מירב המאמצים לחילוף נוער ממצוקתו, נבחנה התחלקותו של נוער זה בין סוגי הישובים העירוניים בישראל* :
 שלוש הערים הגדולות, ערים ותיקות (שהן ערים יהודיות בנות למעלה מ-2,000 נפש שהוקמו לפני הקמת המדינה) וערים חדשות (שהן ערים יהודיות בנות למעלה מ-2,000 נפש שהוקמו לאחר הקמת המדינה).

התחלקותה של כל קבוצה לפי איזור המגורים הוא כדלקמן:

באחוזים (אופקיים)

מספר התכונות הפוגעות	תל-אביב	חיפה	ירושלים	סה"כ 3 הערים הגדולות	ערים חדשות	ערים ותיקות	סה"כ
2 או 3 תכונות	15	4	12	31	42	27	100
כל 3 התכונות	14	6	17	37	41	23	100
בדיוק 2	15	3	10	28	43	29	100
בדיוק 1	14	10	8	32	35	33	100
אף לא אחת	18	11	9	38	23	39	100
סה"כ	16	9	10	35	31	34	100

באחוזים (אנכיים)

2 או 3 תכונות	24	12	32	23	35	20	26
כל 3 התכונות	8	6	15	9	12	6	9
בדיוק 2	16	6	17	14	23	14	17
בדיוק 1	24	33	22	26	31	26	27
אף לא אחת	52	55	46	51	34	53	47
סה"כ	100	100	100	100	100	100	100

(* אין נתונים על נוער זה בישובים כפריים.)

רצוי לפרט את מיקום הילדים המאופיינים ע"י צירוף של 2 או 3 מתוך המצוקות הבודדות: מבין 216,410 הילדים המצויים בדרגת מצוקה של 2 או 3 תכונות פוגעות, התגוררו 32,160 ילדים בתל-אביב, 25,830 ילדים בירושלים ורק 9,110 ילדים בחיפה. בכל הערים הותיקות גם יחד התגוררו 58,380 ילדים בדרגת מצוקה זו. והקבוצה הגדולה היא בערים החדשות - 90,950 ילדים.

לגבי הערים החדשות, בולטת גם העובדה כי חלקם של הילדים עם 2 או 3 תכונות פוגעות גדול במידה ניכרת מחלקם בסה"כ הילדים בארץ. בערים אלו התגוררו 31% מהילדים היהודים העירוניים בישראל, אולם חלקם בקרב הילדים בדרגת מצוקה של 2 או 3 תכונות פוגעות מגיע ל-42%.

ההסתברות שילד המתגורר בערים חדשות יהיה בדרגה זו של מצוקה מגיעה ל-35%, לעומת כ-20% בערים הגדולות והוותיקות.

3.0 המצוקה מתרכזת ביוצאי אסיה-אפריקה

ילדים שנולדו בארצות אסיה-אפריקה - או שראש משפחתם נולד בארצות אסיה-אפריקה, מהווים 58% מכלל הילדים היהודים העירוניים בישראל. 57% מילדי אסיה-אפריקה חיים במשפחות בנות 4 ילדים או יותר (אצל מחצית מאלה, מספר הילדים הוא 6 ומעלה); לעומת 11% מהילדים ממוצא אירופה-אמריקה ו-17% מהילדים ממשפחות ילידות ישראל. בקרב ילדי עדה זו חזקה עצמתן של כל שלוש תכונות המצוקה יותר ממידת עצמתן בקרב ילדי עדות אחרות.

1. השכלת ראש המשפחה: 55% מילדי אסיה אפריקה נמצאים במשפחות בהן למד האב 7 שנים או פחות (לגבי רובם, למד האב 0-4 שנים בלבד). אצל ילדי אירופה-אמריקה, וילדים ממשפחות ישראליות, השיעור המקביל הוא 16%.

2. צפיפות הדיור: 38% מילדי אסיה-אפריקה מתגוררים בצפיפות של 3 נפשות לחדר או יותר. אצל ילדי אירופה-אמריקה השיעור הוא 6%, ואילו 13% מילדי משפחות ילידות ישראל מתגוררים בצפיפות זו.

3. רמת תצרוכת: התצרוכת הממוצעת לנפש סטנדרטית אצל ילדים ממוצא אסיה אפריקה היתה בשנת 1968/69 כ-60% מזו של ילדים ממוצא אירופה-אמריקה או ישראל (כ-190 ל"י לחודש לעומת יוחר מ-300 ל"י). יש להדגיש חיוניותה של אבחנה קפדנית בין עובדות לבין גורמים, כדי למנוע גלישה לעבר מסקנות חברתיות שלא בהכרח נובעות מהעובדות דלעיל, כגון: הנטיה לראות "קיפוח" כגורם לעובדות דלעיל.

4.0. הדגשת מגבלות הנתונים, ועידכונים חלקיים

יש לחזור ולהדגיש, כי הנתונים שעליהם מתבסס פרק זה נלקחו מתוך תוצאות סקר הוצאות המשפחה, 1968/69, באשר אין מקור מקיף ומעודכן יותר מסקר זה. אוכלוסיית הסקר היתה האוכלוסייה העירונית בישובים בני 5,000 נפש ומעלה ובישובים בעלי אופי עירוני שאוכלוסייתם בין 2,000 ל-5,000 נפש. הניתוח שהובא בפרק זה התייחס רק לחלק היהודי שבאוכלוסיית סקר הוצאות המשפחה. אוכלוסייה יהודית עירונית זו היוותה 89% מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל.

בלוח שלהלן מתוקנות במידת-מה חלק מתוך המגבלות הללו, לגבי אחדות מהתכונות הפוגעות שלגביהן אפשרי החיקוק. ניתן ללמוד ממנו שמסתמנת מגמת ירידה במספר הילדים בעלי תכונות פוגעות. אך קצב הירידה הוא איטי. לדוגמה: מספר הילדים בצפיפות דיור של 3 נפשות בחדר או יותר, ירד בכ-10,000 נפש, בממוצע לשנה, אך עם זאת יצויין כי בשנת 1972 כ-21% מהילדים עדיין חיו בצפיפות זו.

התפלגות הילדים היהודיים לפי תכונות שונות

(1972 , 1971 , 1970 , 1969)

1972	1971	1970	1969	י ל ד י ם
929,100	898,100	875,000	870,000	ס ה " כ
				גודל משפחה
359,900	341,600	342,000	348,000	(א) ילדים במשפחות עם 4 ילדים ויותר
38.7	38.0	39.1	40.1	(ב) האחוז מכלל הילדים באוכלוסייה
164,000	147,900	148,400	157,700	(ג) ילדים במשפחות עם 6 ילדים ויותר
17.7	16.5	17.0	18.2	(ד) האחוז מכלל הילדים באוכלוסייה
				צפיפות הדיור
190,300	194,100	204,900	231,500	(א) 3 נפשות בחדר או יותר
20.5	21.6	23.4	26.6	(ב) האחוז מכלל הילדים באוכלוסייה
56,800	72,300	70,000	82,800	(ג) 4 נפשות בחדר או יותר
6.1	8.1	8.0	9.5	(ד) האחוז מכלל הילדים באוכלוסייה
				השכלת ראש המשפחה
503,500	480,800	509,000	522,000	(א) 8 שנות לימוד או פחות
54.2	53.5	58.2	60.8	(ב) האחוז מכלל הילדים באוכלוסייה

הערות לטבלה:

1. נתונים אלו נלקחו מתוך עיבוד מיוחד שהוזמן ע"י ועדת ראש הממשלה לילדים ובני-נוער במצוקה, ושנתקבלו בחודש אפריל 1973. הנתונים עובדו מתוך סקרי כוח-אדם לשנים 1969, 1970, 1971 ו-1972. סקר כוח-אדם השנתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה משמש מקור לנתונים המתפרסמים על-ידה, בתחומי הדמוגרפיה וכוח העבודה של האוכלוסייה. הנתונים מתייחסים לאוכלוסייה העירונית והכפרית גם יחד.
2. הנתונים המוחלטים המופיעים בטבלה מוטים כלפי מטה משתי סיבות:
 - א. הילדים החיים במשפחות בהן המפרנס העיקרי היה בן המשפחה (לא הורה), לא נכללו במסגרת נתונים אלו.
 - ב. עפ"י הגדרתנו, ילד הינו נפש עד גיל 18, בין אם הוא בנו של ראש המשפחה ובין אם לאו. במשפחות בהן חיו במשק בית אחד ילדיו של ראש המשפחה - נכללו כל הילדים בגיל 0-13, ואילו מבין הילדים בגיל 14-17, נכללו רק ילדיו של ראש המשפחה.
3. הנתונים התקבלו מעיבוד מדויק של הקבצים המקוריים של המשפחות; פרט למקרה אחד: בקבוצת המשפחות עם 9 ילדים ויותר נערך אומדן של מספר הילדים שבקרוב קבוצה זו.
4. השומת הלב מופנית לעובדה שבלוח זה מדובר ברמת השכלה של ראש המשפחה, של 8 שנות לימוד או פחות, בעוד שהעיבודים מ"סקר הוצאות המשפחה", עליהם התבססנו, בעיקר, בנספח, מתייחסים ל-7 שנות לימוד או פחות של ראש המשפחה.